

PETRIĆEVA KONCEPCIJA PJESNIŠTVA U OBZORU NJEGOVE FILOZOFIJE JEZIKA

Ljerka Šifler-Premec

Namjera nam je ukazati na egzemplarno mjesto koje u korpusu Petrićevih doktrina zauzima njegov univerzalni pjesnički i lingvistički model.

Prateći povijesnu genezu pjesništva, tog svojevrsnog *ljudskog izraza* koji reproducira božansku strukturu kozmosa, potom baveći se stvaralačkom magijom stiha, Petrić zasniva znanstveni govor o književnoj i umjetničkoj svijesti svoga vremena, originalno i različito od brojnih tumača fenomena pjesništva. Time stvorit će program vlastite filozofije pjesništva preko mita riječi. Petrić preispituje i vrednuje bogatu panoramu antičke književnosti, posebice pjesništva, antičke glazbe, ukazujući na njihove ciljeve, podrijetlo i osnovu, ne bi li takvim postupkom ukazao na nedovoljnosti i praznine Aristotelovih pravila pjesništva.

U svom ambicioznom pregledu dobi i stoljeća pjesništva i generacije pjesnikâ od najstarijih vremena do vlastitoga doba Petrić će zasnovati književnu kritiku koja se zasniva prvenstveno na slobodi izbora i ocjenjivanju, kritički samostalnom odnosu prema sveukupnom pjesničkom iskustvu i odnosu prema određenim disciplinama i njihovim bitima, poimence retorici, logici, mnemotehnici.

Za razumijevanje Petrićeve koncepcije pjesništva, jednako kao i određenje njegove tipologije, značajno je Petrićevo postavljanje spomenute problematike u okvir pitanja o jeziku, stvarima kao i uopće stvarnosti. Kao što piše R. Jakobson, »lingvist koji je gluh za poetsku funkciju jezika i proučavalac književnosti koji je ravnodušan prema lingvističkim problemima i neupućen u lingvističke metode, predstavlja jednako očit anahronizam«, isto bi se moglo, u pozitivnom smislu, odnositi na tvrdnje našega autora.

Svoje shvaćanje pjesništva Petrić povezuje s pokušajem zasnivanja nove znanosti o jeziku, »nebeske retorike« strogo egzaktne poput matematičke znanosti. Retorika se, kao tip znanja javlja ne više u okvirima tradicionalne aristotelovske sheme retorike skri-

vene u sjeni dijalektike i analitike, odnosno logike kao vrste prve znanosti koje prekriva cjelokupno područje prakse, što je Ciceronovo shvaćanje retorike, dakle kao tehnički instrumenat za znanstveno utemeljenje humanističkih disciplina. Petrić radikalizira dvojakost retorike koja je, s jedne strane, instrument prakse i analitička formalizacija, s druge strane, koja otpočinje sa Sokratom i stoicima, odnosno njihovim rascjepom *sapere* i *dicere*. Retorika je povezana s nesavršenom spoznajom i njome se, smatra Petrić, ne može doći do istine. Samo za onog koji se kreće među sjenama idejâ, ona može poprimiti smisao:¹ Petrićeva obnova retorike, »mrtve i nijeme«, te velike teme Petrićeva vremena² smjera na poricanje ove vještine kao isprazne stilske vježbe:

Tako dakle . . . u ono doba kada sam želio postati govornikom, nakon dugotrajna i brižljiva proučavanja napatka vrhovnog učitelja (Aristotel), uvidjeh, prema njegovim riječima, da govornik ne samo da se ne razumije u svekoliku građu, nego niti u svoju, u ono što sâm kazuje, kao ni u one dvije vrste koje je sebi kao milošću pridržao (naime korisno i štetno); već, siromašan, zajmi je tu i tamo, i ne može učiniti vjerodostojnim ono o čemu i sâm govori, te zajmi od dijalektičara. Zbog toga siromaštva morao je učitelj reći da je govornička vještina izdanak i slika dijalektike i građanskih poslova.

(F. P. *Della retorica*, Dij. II)

Navodimo ovaj ulomak kao potvrdu Petrićeva stava prema Aristotelovu određenju retorike kao funkcije političkog trenutka i njenu položaju koji zadobiva od kraja 14. st. kao zamjena za staru logiku i kritike aristotelovske logike u ime nove retorike kod Policijana i Agrikole, dalje, kao temeljni odnos fragmentarnoga znanja (a tu vlada retorika) i potpunoga znanja principâ (Petrićeva *nebeska retorika*). Naglašavajući instrumentalnu funkciju govora kao pomagala odgoja čovjeka i bitnu njegovu ulogu u kreiranju zajednice, društva, dakle u tradiciji humanističkih načela, sagledava Petrić problem govorništva i jezika uopće kao *filozofski* problem, odraz shvaćanja čovjeka i svijeta. To pak proishodi iz Petrićeva poimanja povijesti ljudskoga društva kao *pada* i sjećanja na mitsko, zlatno doba čovječanstva, razdoblje sreće, mira, sigurnosti i pravednosti. U *Lambertu*, dijalogu govoru, prvome od deset dijaloga njegove *Retorike*,³ Petrić će spomenuti mit evocirati kroz riječi su-

¹ F. P., *Della retorica dieci dialoghi*, Venezia 1562, Dij. IX.

² v. B. Tomitano, *I precetti della rhetorica secondo l'artificio d'Aristotile e Cicerone nel fine del secondo libro nuovamente aggiunti*, Venezia 1546.; R. Agricola, *De inventione dialectica libri omnes integri et recogniti iuxta autog.*, Venetiis 1558; M. B. Cavalcanti, *La Retorica*, Venezia 1574, i dr.

³ F. Patrizius, *Della retorica dieci dialoghi nelli quali si favella dell' arte oratoria con ragioni repugnanti all'openione che intorno a quella*

govornika Giulija Strozija koji prenosi priču etiopskog mudraca barunu Baldazaru Castiglioneu, priču koja simbolizira propast i uzroke propasti prvog, potpunog, univerzalnog ljudskog jezika. Uslijed oholosti, ljudi se usudiše pobuniti i usporediti se s bogovima. Saturn se odreče vlasti i preda je Zeusu i Plutonu, što se osveti čitavome ljudskom rodu. Nastade velik zemljotres, nakon čega se izmijenili lice djevičanske zemlje, stabla se pretvoriše u dragocjene metale i rude, nesta staroga sklada čovjeka, bilja i životinja, ptica, iščeznu staro znanje o stvarima i o svijetu a preosta samo sjećanje na prvobitno znanje istine. Nastadoše svade, ratovi, strah, ustrebaše dugački lanci riječi za održavanje pravdi i potreba za zakonima. Eto, to je ukratko slika izopačenja ljudske prvobitne sreće i ujedno priča o postanku zla u svijetu koji evocira Petrić.

Tragajući za istinom kao osnovnim principom cjelokupne metodologije, i u svojoj Retorici, govoreći o prirodi nastanka ljudskog jezika, njegovu razvoju i padu od prvobitne čistoće do njegova postupna osiromašenja i nejasnoće, Petrić govori o gubitku istine i prvobitna sklada čovjeka i njegova svijeta.

Postulirajući jedinstvenost jezičnog fenomena, Petrić zastupa stav o obuhvaćenosti svega u jeziku, *adekvaciju riječi i stvari*. Stvari jesu po svojoj jezičnoj pojavnosti, po značenju stvari sâmihi, kako piše u prvom dijalogu. Glas, pojam i stvar međusobno su povezani. Riječ kao nešto tjelesno sadrži dušu, ona *označava*, izričući *pojam* stvari. Bit govora jest u označavanju. Iskaz pjesnikov, tako, jezički evidentan, iskazuje *izvan* evidentnog, njegov se obzor proteže izvan iskazanoga. On upravo uspostavlja odnose značenja i toj će ekspresivnoj funkciji, *simboličkoj*, naš autor pridati bit pjesničkoga jezika koji čuva u sebi prvobitno znanje sâmo, bogateći spoznaju i prenoseći istinu i mudrost. Najviši principi koje pjesništvo posjeduje principi su filozofskog mišljenja.⁴ Poput ostalih autora renesansnih retorika (sljedbenika platoničkog ideala) i Petrića obuzima želja za izgradnjom jedinstvenog jezika koji bi poput filozofije iskazivao apsolutni ritam bitka, a svojom sličnošću s matematičkim simbolima odražavao ritam pojmova poput logike. "Ὁναομῖ καὶ θετικῶν ἀρμῶν" u Petrića odjek su Platonove filozofije koju će naš mislilac razviti u svojoj filozofiji ali i psihologiji umjetničkoga stvarar-

hebbeno gli antichi scrittori. Venezia 1562. (drugo izd. 1643, treće izd. 1644). Dij. I, *Lambert ili O govoru*; Dij. II, *Figliucci, ili O predmetu govorničtva*; Dij. III, *Prvi Ptolomej, ili O predmetima govorničtva*; Dij. IV, *Drugi Ptolomej*; Dij. V, *Sansovino, ili O ukrasima govorničtva*; Dij. VI, *Baranzone, ili O dijelovima govora*; Dij. VII, *Marezije, ili O osobinama govornika*; Dij. VIII, *Pantaleon, ili O govorničkoj vještini*; Dij. IX, *Kornaro, ili O savršenoj retorici*; Dij. X, *Avogaro, ili O rasprostranjenosti retorike*.

⁴ »Riječi jesu simboli, znaci (*simboli, segnali*) i tumačenja (*dichiaramenti*) pojmova i duševnih uzbuđenja, a ne njihove sličnosti (*somiglianze*)« DD, IX.

nja. Korak dalje od Platonove paradigme umjetnosti po kojoj se pjesnik svojim zanosom razlikuje bitno od onog koji razmišlja, pjesnik zna najviše znanje, znanje ideja, znanje istine, budući izostaje bitna kategorija *oponašanja*. Riječ postaje mjesto susreta osjetilnog i idealnog, pojmovnog.⁵

Polazeći od osnovne nakane, istražiti koji su principi retorike kao nauke, Petrić ograničava područje govorništva, razmatrajući kako su se u povijesti određivali ciljevi i zadaci te discipline, dužnosti govornika. Svodeći predmet govorništva (Dij. *Prvi Ptolomej*) na jednu određenu »stvar«, građansku, Petrić smatra govornika ne-savršenim bićem koji druge upućuje i uči savršenom. Polemizirajući i u svojoj Retorici protiv autoriteta i pravila, naš mislilac traži određenje govorništva kao stilske umjetnosti i određuje ga s jedne strane kao operativnu vještinu i fakticitet, s druge strane. Operativna, što će reći da ne posjeduje vlastita posebna predmeta, jer ono o čemu govori jest izvan njega, pa govorništvo gubi svoju bit. Tu se poziva na Aristotela, međutim, očigledno pozade ove Petrićeve tvrdnje jest Platonovo odbacivanje retorike i njegovo traženje idealnog modela jezika, a jezik kao sredstvo u Aristotelovu sistemu Petrić upravo osuđuje i ostavlja ga *mrtvoj retorici*. Tražeći smisao govorništva, Petrić gradi hermenutiku ove discipline, povodeći se za vlastitim težnjama koje verificira i u drugim svojim djelima, a te idu pravcem postavljanja univerzalnog karaktera pojedina umijeća. Retorika, na primjeru spomenute povijesne kataklizme, ponavlja poseban petrićevski stav i shvaćanje prave uloge i biti riječi, ne više kao δὴναμις nego ἐνέργεια.

Zaokupljen problemima spoznaje teorije, strukturom ljudske spoznaje i ulogom jezika, te strukturom predmetnosti, svijeta stvari, kako kaže, Petrić se koristi kulturno-umjetničkom tradicijom, ne bi li pokazao povijesnu činjenicu rascjepa prvobitne korespondencije riječi i stvari, jezika i mišljenja, te pokazao i afirmirao magiju pjesničke riječi. Struktura ljudskog govora reproducira strukturu božanskih ideja, ona iskazuje upravo ono po čemu taj govor postaje ljudskim, koje dimenzije sadrži i kako postaje nosiocem stvari, označujući ih, izažimajući njihove pojmove (*sprimento dei concetti*). Uočavajući političke, etičke i druge posljedice ovoga rascjepa »imena i stvari«, Petrić podsjeća na mitsku prisposobu Fame. Reflektirajući problematiku riječi, prirodu i učenike rječitosti, Petrić ističe vizionarsku dimenziju jezika i riječi u starih Grka. Pozivajući se na »riječi nekog starog maga«, Petrić piše:

⁵ Ovu postavku moguće je pratiti u Petrića od prvih njegovih radova, studija pjesničke riječi, kao što je njegovo kritičko čitanje jednog Petrarkinog soneta (Venecija, 1553) i dalje, nakon oduže šutnje o problemima pjesništva, u njegovim dekadama o poetici (DI, DD, 1586, DA, 1587, DP, 1587, DDU, 1587, DS, 1588 i DSS, 1588).

Kako bi lijep bio svijet da nije u njem toliko govornih ukrasa koji su zamračili znanje o stvarima... Naime, da je sačuvano prvobitno jedinstvo imeni i stvari, sačuvali bismo i njihovo znanje. Ali, daleko je uznapredovalo kićeno i ljeporječivo pripovijedanje i pisanje. Mi danas zaboravili smo prvobitan jezik i uznapredovali u maglovitu i lijepu (iz)govoru, te se zagubilo i prirodno značenje riječi kao i znanje o stvarima. Ljudi su pali u neznanje, neznanje o sebi, koristi, istini, pravednosti. Došlo je do mržnje i neprijateljstva, nepravdi, svađa, potrebe sudstva, zakona, govornika.

(Retorika, Dij. V.)

Raspravljajući o govorničkim ukrasima, Petrić pokazuje kako oni nisu isključivo vlasništvo govornika, nego su zajednički i pjesnicima, filozofima i povjesnicima. Tu razlikuje sadržaj i oblike govorničtva. Platonički ove podvajajući na unutarnje i vanjske (unutarnji: materija i forma, vanjski: eficientni uzrok, svrha, ideja, instrument, mjesto, vrijeme), ali ostaje odan Aristotelu, smatrajući da materija može u sebe primiti sve oblike. Ne izvodeći svoje teze uvijek do kraja konsekvantno, Petrić oscilira između raznih filozofskih učenja, priklanjajući se čas Aristotelu, a čas, protiv ovoga, Platonu, kritizirajući učenja Cicerona o govorničtvu.

Iz motrišta idealne, vječne povijesti i prvobitne čistoće jezika, Petrić pokušava izgraditi obuhvatnu teoriju, njegov cilj jest destruktivan, a takva je i njegova metoda. Za razliku od čuvenih branitelja i pristaša ideja Aristotelove i Ciceronove retorike (B. Danielo, 1560—1565), koji posebno ističu element *uvjeravanja* kao bitan za govornika (i F. Robertello, 1516—1567), Petrić predstavlja ekstremni pol promišljanja govorničtva kao iskustva, praktičnog opredjeljenja i retorike kao teorije. Kušajući svrgnuti dominaciju retorike kao instrumenta *skrivanja*, a ne *otkrivanja istine*, Petrić pripada orijentaciji novovjeke teorije koja odvaja dva elementa govorničtva, *logički* i *estetički*, i koja sve više suzuje područje retorike. Ova se na kraju svodi na sudsku praksu, vještinu, tehniku, riječi, zajedničke svima, a ne samo govornicima.

U tomu jest izvornost Petrićeva shvaćanja retorike i njenoga univerzalnoga karaktera koji omogućava umijeće riječi.

Valja reći da je Petrić na taj način usred najznačajnijih rasprava i polemika svoga vremena koje se vode kako na području lingvistike, stilistike i retorike, tako i ostalih disciplina, teorije pjesništva i filozofije.

Lucidna duha, Petrić svoju raspravu vodi vrlo vješto, koristeći se rezultatima teorije govorničtva kroz tradiciju, te dodiruje svo mnoštvo problematike odnosa dijelova govorničtva i govora općenito i njegove cjeline, problematiku istinitog i lažnog mišljenja, uvjeravanja, znanja i neznanja, kako bi pokazao kako ni ciljevi go-

vornišтва nisu oni koji bi vrijedili samo za govornika, nego je to *način* kojim se ti ciljevi, govor, pripoćuje drugomu.

Petrić nastavlja na Platonovo mišljenje prema kojemu retorika nije nikada mogla postati naukom u pravom značenju toga termina, budući je sazdana od mnoštva disparatnih spoznaja. I tu se, da bi to pokazao i dokazao, Petrić koristi mitom o Fami⁶ a govornici su kako on sâm piše, njeni očevi odnosno braća. Govornici su, tu Petrić izriječom kaže, »širitelji laži i obmanjivači«. Fama, kći riječi, krilata doušnica velikoga Zeusa, udarila je svoj pečat na njihove knjige i tako ih učinila besmrtnima, piše Petrić u jednom od dijaloga *Retorike (Marezije, ili o osobinama govornika)*. Govorniku je, najposlije, mjesto među narodnim sucima gdje, među neukom svjetinom, ovaj ima bezgraničnu moć. Tako na čuđenje i tvrdnju G. Pantaleona, njegova sugovornika u osmom dijalogu, kako je »srušio najljepšu od umjetnosti i najčudesniju na svijetu«, Petrić odgovara protupitanjem »A koju to umjetnost?« Kad mu Pantaleon odgovori da je to umjetnost govornišтва, Petrić mu kaže da on o toj ne zna ništa i dodaje, pun ironije:

Uvjeravam Vas da nikada nisam znao da je to umjetnost, a da sam to znao, ne bih se nikada usudio srušiti je.

(*Retorika, Dij. VIII*)

Petrić se poziva izriječom na Platonovoga *Gorgiju* i njegovo shvaćanje govornišтва kao iskustva, djelatnosti, a prihvaća i Aristotelov iskaz o učenju dokazivanja. U istom dijalogu Petrić analizirajući fenomen umjetnosti i umjetnika, drži da umjetnost postoji kao predložak u glavi umjetnika, a ne drugdje. Razlažući problematiku jezika i govornišтва kao umjetnosti, Petrić razlikuje govornišтво kao praktičku disciplinu i retoriku kao teoriju. Retorika je dakle pitanje *stila, vještine*, a govornišтво, *ars oratoria*, profesionalna djelatnost. Zastupajući tezu o jeziku kao vještini, osobitu stvaranju, u okviru svog shvaćanja *jezika kao sredstva izražavanja*, te njegove dimenzije i funkcije *označavanja*, traga za izvornom koncepcijom govornišтва odnosno retorike. Jer, jedan je *govor filozofa*, zasnovan na istinitom (a to jest jedna od glavnih preokupacija pisaca Renesanse i njihovih poetikoloških analiza), a drugi *govor so-*

⁶ Pojašnjujući značenje antičkog mita o *krilatoj riječi*, Fami, Petrić priča sadržaj: Vjetar, sin Arije, zaljubi se u ljudske riječi i od njega kao oca i nevidljivih majki, rodi se kćer Fama, nevidljiva, i sama krilata. Fama zadobi moć od Zeusa i počne lutati svijetom, slušati i prislušivati šta čine i misle drugi, te doznade za urotu protiv Zeusa i to mu dojadi. Kao nagradu, Zeus učini da sve što ona dotakne, postane besmrtnim. Ona tako dobi moć da leti uokolo i sposobnost da, ubravši cvijet istine i laži iz usta čovjekovih, pomiješavši to dvoje, uzmogne po svojoj želji učiniti da i riječi postanu istinite odnosno lažne (usp. različite verzije mita kod Vergilija, Ovidija itd. [*flatus vocis*]).

fista, zasnovan na mogućem. Dijalektika i retorika za Petrića jesu umijeća, a ne umjetnosti.

Petrić je tu na liniji određenja govorništva kao potrebite snage svjetovnog života, društva i grada. Protiv »tamnih i beskrvnih«, naglašavajući iskustvenu stranu govorništva, njegov odnos s političkim bićem čovjeka, njegovu instrumentalnost, na kraju svojom slikom dvije istine, govornika i filozofa, Petrić se bliži orijentaciji koju na najutjecajniji i najpresudniji način zastupa Speroni svojim učenjem o dvije logike i dva tipa znanja, jednog fragmentarnoga (tu vlada retorika) i drugog potpunoga znanja najviših principa (a to je Petrićeva nebeska retorika).

Razbivši jezgru Aristotelovog sustava teorijske filozofije u koji su obuhvaćene jednako dijalektika, retorika i poetika, a dijalektika i retorika sačinjavaju jednu disciplinu, Petrić ističe dvosmislenosti i postavlja pitanje o određenju retorike. S »vrećom vremena i antike« (F. P.) autorâ kao što su Empedoklo, Aristotel, Dionizije, Cecilije, Longin, Hermogen, pisaca rimskog i grčkog govorništva i teoretika sve do svoga vremena, do onih koji, tjerani »jakim vjetrovom razuma«, poput G. C. Delminija,⁷ piše Petrić, znače nov pokušaj njena uskrsavanja, želeći joj udahnuti nov život, naš autor uspostavlja kritički govor o savršenu znanju i unutrašnjim počelima. Retorika sve to nije u mogućnosti sadržati, njen je predmet zbir pravila koje valja naučiti. Retorika ne može biti prava umjetnost, a govornici se tek približavaju umjetnosti ukoliko se oslobađaju pravila.

Petrićeve analize i pomna obrada mnogih problema proizlaze iz namjere koju će izložiti u devetom dijalogu svoje *Retorike* (*Cornaro* ili *O savršenoj retorici*) da izgradi jednu moguću znanost ljudskog govora. Retorika također ima svoje principe i svoj predmet, ali su ti još do danas ostali skriveni ili ih ljudi nisu još istražili. A kako sve postojeće, kaže Petrić, ima načela vlastitoga postojanja, to ih isto mora imati i retorika jer u protivnom, ona jest ništa. Ta savršena retorika koje je privid i tek sjena govor govornika, jest *nebeska retorika*, i tu se Petrić opet poziva na mit. Mitom o Prometeju ilustrira Petrić svoju tvrdnju o nesavršenosti ljudskoga znanja i o preostatku varnice čiste svjetlosti, ognja koji je Prometej kradomice pribavio ljudima, a još ga čuvaju tek rijetki pojedinci. U skladu s platonovskim učenjem o riječi (*Fedar*), Petrić slijedi i Aristotela i njegov stav o vještačkom podrijetlu jezika (tu Aristotela *ἑστει*), ne prirodnom (*φύσει*), koji jest sjenka više, u Petrića *stvaralačke*, žive riječi. Svima prirođena jest sposobnost

⁷ v. Giulio Camillo Delminio, *Tutte le opere*, vol. II, *Topica*, Venezia 1568. Izdavač toga djela je F. Petrić, koji spominje i Delminija u svojoj *Retorici*, a koji je, čini se, zasigurno svojim idejama utjecao na Petrićeve koncepcije o retorici i poetici.

govora, *duša*. Govor postaje, on je proces koji se vježbom usavršava, može uljepšati. »Priroda drži ključeve govora«, kaže Petrić.

Kolebajući i sâm u dualizmu, Petrićev dug platonizmu iskazuje se sve više, da bi na kraju, u posljednjim njegovim djelima i sâm poprimio specifično petrićevsku dimenziju.

Od pohvale matematičkoj, razumskoj spoznaji kao najsavršenijoj, (»jedina sigurnost jest broj«, F. P., *Retorika*), do postavke o ljudskoj nesavršenosti i kritike retorike, Petrić iznad svega postavlja zahtjev za ispitivanjem istine kao filozofskim postulatom, preduvjetom svakoga daljeg ispitivanja.

»Priroda je dakle mati govora, vježba pomoćnik a umjetnost učiteljica«. Tako izražena tvrdnja služi Petriću kao polazište i osnova njegovim analizama čitavog niza pojmova koji tu dolaze u središte njegova zanimanja kao filozofa. To su problemi oponašanja i kopiranja (kao suprotnosti prvomu), pri čemu mu kao predložak stoji slikarstvo i plastičke umjetnosti, prema njegovoj podjeli. Spoznajni je problem pretpostavka i pozadina Petrićeva raspravljanja o govorništvu. Stoga će i kao polaznica biti platonov *Gorgija*. Konfrontirajući mnoge teorije govorništva i koncepcije pjesništva i kritički ih prosuđujući, uz detaljne analize nekih mjesta iz Platonova dva dijaloga, *Fedra* i *Gorgije*, Petrićeva je metoda adekvatna Platonovoj. On naime postavlja pitanja ukazujući na nejasnoće ili suprotna značenja ili pak određenja pojedinih termina, ostavljajući na kraju diskusiju otvorenom, budući da mu je Platonov odgovor u okviru dijalektičke zasnovanosti ideja na pitanje o kakvoći riječi ono što i sâm želi dokinuti.⁸

Petrić će istaknuti primat apodiktičke svijesti i matematičke pouzdanosti, broja, te jedine sigurnosti kojom se moraju služiti mudrac i filozof a rukovoditi refleksija historiografa. Lingvistički instrument treba težiti univoknosti, adekvaciji *rei et intellectus*, stvari i njegova značenja, jezički znaci trebali bi uspostaviti neposredno (kroz pjesničku riječ) suglasje sa svijetom stvari. Jednu stvar izražavala bi tek jedna određena riječ:

Da je toliko riječi koliko je stvari i da je jedna drugoj potpuno prilagođena, ne bi trebalo riječ prenositi na stvar koja joj ne pripada... No, više je stvari negoli riječi. Upotrebljavajući jednu riječ za više stvari, čovjek je prisiljen njenu moć raspršiti i izgubiti istinu.

(Petrić, *Retorika*)

⁸ Više od spomenuta dva dijaloga, Petrićeve analize impliciraju jedno drugo Platonovo djelo, njegovo autobiografsko *Sedmo pismo* u kom se upravo afirmira mnogoznačnost riječi, osporava jednoznačnost jezičkoga znaka i naslućuje potreba za uspostavljanjem jednog umjetnog sistema znakova namjesto »nepotpunosti jezičnog izražavanja« (v., H. G. Gadamer, *Dialektik und Sophistik im siebentem platonischen Brief*, Heidelberg 1964).

Pjesnici su, izričući prvu istinu o svijetu postojali prije govornika. Pjesništvu je u Petrićevu sistemu filozofije pridana kozmička dimenzija. Pjesnik u svemu slijedi prirodu, pjesma se ponaša prema istim »zakonima«, ona proizlazi iz istoga vrela iz kojeg i teologija i filozofija (DDU, VIII). Kategorija *ekspresije*, izažimanja (*spremerfuori*) u fenomenu umjetnikova djelovanja, nasuprot retoričkom ornatusu, istiskuje logicizam i formalistički tehnicizam »stada spisatelja« (F. P.) i sljedbi mislilaca poput Cicerona, da bi umjesto ovih, izbio »univerzalni« model koji na neki način prevodi antički arhetip geometrijskih formi. S druge strane, tom se kategorijom Petrić suprotstavlja onima koji se priklanjaju retorici, uočavajući slabu točku retorike koja se iscrpljuje u svojoj podređenosti ciljevima polisa. Pjesnikova individualnost, njegova moć i genijalnost u baroknom će razdoblju i njegovim poetikama, zaoštrenoj oporbi logičko-scientifičkog duha i praktičkoga opredjeljenja dovršiti vjekovno sretno združenje poetike i retorike.⁹

Retorika se konačno pokazuje u svom ambiguitetu — ona je istovremeno najšira i najuža po svome predmetu, jer pretendira na obuhvatnost govora, a uslijed svoje nesavršenosti, nesavršenosti ljudskoga znanja i približavanju istini, završava u području vjerojatnoga, ona je na kraju tek vještina. To što ne može ona, može pjesnikova riječ koja se čudesan način, imajući zvuk kao tijelo a značenje kao dušu, nepostojeće čini postojećim, nalazi univerzalno. Opravdanje pjesnikova opstanka u svijetu zbiva se u i kroz riječ: on je taj koji riječi još može dati, vratiti njen prostor koji je ova negda imala, u pjesničkoj stvarnosti, invencijom i nadahnućem, stvaranjem čudesnog.

Upravo fenomen pjesničkog jezika razmaknuo je tradicionalne okvire aristotelovskog shvaćanja *oponašanja* i ustupio mjesto drugom članu para, *stvaranju*. Tu se proširuje Petrićev naum adekvacije riječi i stvari: istinitost riječi jest njeno značenje, a istina svijeta probija kroz riječ shvaćenu kao *energeia* stvaraoca, njegovoj praksi kojom se bliži istini bitka najvišega.

Od utilitarne, pedagoške i hedonističke funkcije pjesničkoga jezika do Petrićeve teorije pjesništva kao vizije čudesnog pratimo kretanje Aristotelovim putevima usmjerenoga mišljenja koje se, međutim, od ekspresivne (govornik) i impresivne funkcije govora (emocionalna sfera, slušalac) pomiče ka simboličkoj i konotativnoj. Riječ pjesnikova jest ta koja odgonetava svijet otkrivajući ga stvarajući ga iznova i pokazujući ga kao interpretaciju.

Petrić slijedi liniju mitsko-alegorijskog tumačenja govora koji je u svojoj prvobitnoj formi bio upućen na općenitost, harmoniju i jedinstvo, totalitet svijeta i održavao jedinstvo svijeta stvari i re-

⁹ v. L. Anceschi, *Le poetiche del barocco in Europa*, u: *Momenti e problemi di storia dell'estetica*, Milano 1959.

fleksiju o njemu. To je zadatak koji pjesnik nesvjesno slijedi. Petrić nalazi specifično estetsku dominantu govora koja postaje obilježbom njegove teorije jezika. Još pod snažnim utjecajem platonovskog učenja o doživljaju Jednog, sveukupnosti, Petrić gradi novovjekovno zdanje svoga misaonog sistema i na kritici najvećeg autoriteta stvara postulate izgrađene ontologije, filozofije prirode i estetike. Konceptcija sukladnosti riječi i misli sicilijanskih retora prvoga razdoblja retorike našla je u Petriću poticaj za razvoj njegovih znanstvenih spoznaja. S intencijom da obuhvati svu građu i sva područja ljudskog interesa, spoznaje i prakse, Petrić na mjesto negdašnje retorike postavlja riječ pjesnikovu, njenu posredničku ulogu između umjetnika i znanstvenika (ideja umjetnika koji djeluje poput Boga ali rukovođena prirodom), intelekta i iskustva.

Svojim Dekadama o pjesništvu Petrić je zaokupio pažnju kasnijih povjesnika književnosti i filozofa koji posebno ističu značenje njegovih shvaćanja retorike, kao primjerice B. Croce¹⁰ koji mu daje izuzetno mjesto u povijesti talijanske estetike. Svojim idejama i analizom fenomena nadahnuća, entuzijazma, fantazije, čudesnog i pjesnikova talenta, Petrić se pridružio logičko-retoričkoj i filološkoj tradiciji renesanse i nagovijestio razdoblje baroknog konceptualizma. U tom smislu, Petrić je, kako neki smatraju,¹¹ »osamljen u svom herojstvu znanstvenika«, jedan od rijetkih duhova koji je, u polemičkoj klimi svoga vremena, posebno oko raspru između *elo-cutio* i dijalektičnog, *inventio* i *dispositio*, pronašao rješenje u filozofiji kreacijskog, ako je riječ o teoriji umjetnosti. Nezadovoljan i svjestan nedostatnosti tradicionalnih podjela umjetničkih rodova i pravila pjesničke umjetnosti (Ariostov *Bijesni Orlando* Petriću je istovremeno ep, herojska pjesan i roman), on historijske oporbe mogućeg, vjerojatnog, prirode i oponašanja oslobađa stega nametnutih autoritetima i kanonima, tražeći i krčeći nove puteve kritičke misli.

Kao i u svojem kapitalnom djelu, *Nova de universis Philosophia*, na drugi način, tako je i u svojim raspravama o pjesništvu i retorici stvorio vlastiti kategorijalni aparat, pristup, metodu i razradio fenomen pjesničkog koje svojom građom postaje univerzalno, otvoreno povijesti, religiji, filozofiji i znanosti, gdje više nije pitanje što već kako, način izražavanja, *stil*, *riječ*. Petrićeva historiografska konceptija pjesništva postavljena na antiaristotelovske osnove, sustavni pregled razdoblja pjesništva, problematike i fundamentalnih pojmova pjesništva, prerasta u estetiku umjetničkog djela koje traži matematičku egzaktnost elementa riječi, precizan odnos verbalnog i njegova značenja. Svojom analizom pjesničkoga govora, kada razrađuje fenomen pjesničkog nadahnuća i pravi eksurse u

¹⁰ B. Croce, *Problemi di estetica e contributi alla storia dell'estetica italiana*, Bari 1949.

¹¹ R. Barilli, *Poetica e retorica*, Milano 1969.

egipatsku, kaldejsku i biblijsku kršćansku doktrinu, razlažući komparativno pjesnike, proroke i psalmiste, Petrić stvara nacrt univerzalne znanosti o jeziku koji bi imao matematičku strukturu. Hermetička tradicija i renesansni neoplatonizam posebna su stigmata koja određuju spomenuti njegov nacrt spoja pjesništva i znanja, enciklopedijskog sistema umjetnosti, znanja i jezika, spoja antičke mitologije, kabale, magijsko-orfičke tradicije i kršćanske teologije.

Petrićeve analize o pjesničkoj umjetnosti uz njegove dijaloge o retorici otvoreni su povijesnom razgovoru i ukazuju na sav žar jednog mislioca i sâmog otvorenog za sva područja ljudskih djelatnosti i sve probleme svoga vremena kao i njegovu želju da dade vlastite odgovore na pitanja koja ostaju od trajna interesa kulturne povijesti.

Riassunto

LA CONCEZIONE POETICA DI PETRIĆ NELL'AMBITO DELLA SUA FILOSOFIA DELLA LINGUA

Riesaminando e valorizzando attraverso il *medium* dell'arte della totalità dell'esperienza poetica fino al suo tempo le fondamentali concezioni della poetica della sua epoca, il Petrić richiede un rapporto triade per il tramite del quale è possibile conoscere totalmente tali concezioni, essendo questo rapporto l'unico applicabile.

Questo rapporto è: poetica — filosofia — teologia cristiana. Non per caso il Petrić inizia la sua critica letteraria filosofica dal Petrarca e in tal modo arriva direttamente al rapporto poeta — oratore. La sua predilezione per Platone lo porta alla esplicazione e alla interpretazione dell'antica filosofia poetica, alla teologia allegorica, alla scomposizione del »corpus« della filosofia platonica per determinare il tipo di esplicazione del mondo e della lingua. Uno dei più accerrimi nemici dei canoni poetici di Aristotele, il Petrić, fonderà il programma della propria filosofia poetica, della magia poetica, della teoria dell'ispirazione, della lingua e dello stile e, inoltre, del rapporto tra poetica e retorica. Esaminando, salvo la poetica e l'arte retorica anche i sistemi dell'antica retorica stabiliti da Aristotele, Cicerone i Quintiliano, il Petrić si è azzardato a creare un proprio sistema linguistico e oratorio nel quadro della teoria poetica.

Parlando dell'intento pionieristico del Petrić, è necessario sottolineare e rilevare il significato dei suoi saggi critici sulla filosofia della lingua. Nel secolo in cui la filologia e la filosofia erano strettamente unite, il Petrić con il suo ardore speculativo, la sua erudizione e ispirazione si è buttato nelle controversie accademiche intorno alle teorie sull'ispirazione, alle questioni dell'origine, dell'

essenza e dello scopo della poetica, sconquassando sia il pensiero tradizionale sulla poetica che le concezioni della retorica tradizionale.

Attingendo dai principi ciceroniani, fonti di sapere del suo secolo come pure di quelli precedenti, il Petrić crea una concezione unitaria e moderna dell'espressione umana e, inoltre, della teoria del linguaggio. Il Petrić ha notato che la retorica come «ars persuadendi» ha perso consistenza e sta assumendo il ruolo della logica e della poetica. Dall'intenzione fondamentale di far rivivere la retorica «morta e muta» emerge una concezione di grande portata: fondare *una nuova scienza della lingua, una retorica celeste*, che per la sua perfezione avrà il carattere di esattezza della scienza matematica. Un procedimento simile e queste idee, dimostrano che il nostro pensatore considera la retorica e la teoria del linguaggio prima di tutto come un problema filosofico, sviluppato ed elaborato nella sua categoria fondamentale da cui scaturiscono le sue analisi filologiche, della verità, della saggezza che rappresentano il massimo ideale dell'uomo e lo scopo dell'esistente. Questa categoria nel suo contenuto più profondo e puro illustra la storia della decadenza della società umana e il ricordo dell'originaria corrispondenza mitica tra l'uomo e la natura, la primordiale conoscenza totalitaria e la vita nella verità. Qui va collocata la lingua pura, universale. La primordiale conoscenza delle cose è oscurata però da innumerevoli artifici; le narrazioni e gli scritti facondi e fioriti dimenticano la purezza linguistica. All'ignoranza, invece, occorre una catena di parole.

Il Petrić si occupa di problemi gnoseologici, della struttura della conoscenza umana, nonché della materia, della natura della lingua umana nella sua funzione *connettiva, poetica e comunicativa*. Il destino storico dell'uomo si riflette nella realtà linguistica. Sia l'etica che la politica registrano l'assenza della primordiale purezza linguistica dopo lo sfacelo dell'unità tra natura e uomo. Lo nota in modo particolare la filosofia della storia.

Nei suoi dialoghi sulla retorica (Venezia 1562) e nelle decadi poetiche (Ferrara 1586) il Petrić analizza la presenza e la proporzione di tutto nella lingua stabilendo un rapporto di corrispondenza tra parole e cose. Le cose sono in quanto presenti nella lingua, caratteristiche e aventi un significato per noi. Il suono, il concetto e l'oggetto sono interdipendenti.

Dalla sua premessa di una storia ideale ed eterna, il Petrić restringe il campo della retorica che alla fine rimane priva del suo oggetto, rispettivamente è limitata alla prassi giudiziaria, esaurendosi in una semplice disciplina pratica.

Tentando di elevare questa funzione strumentale ad un livello più alto e di restituirle la dignità la dignità scientifica, il Petrić ri-viene alla concezione della lingua come mezzo di espressione e designazione. Del concetto di due verità, sviluppato nel suo tempo, il Petrić sconquasserà il sistema aristotelico della teoria filosofica in cui erano comprese sia la dialettica, sia la retorica che la poetica, allo scopo di costituire una possibile scienza del linguaggio umano. Dagli elogi della conoscenza matematica razionale come la più per-

fetta forma di sapere, alla tesi dell'imperfezione umana e alla critica della retorica come sua funzione essenzialmente pratica il Petrić si atterra ai suoi noti postulati filosofici della verità come premessa di ogni ricerca. In questa struttura *la natura è* — afferma il Petrić — *la madre del linguaggio, l'esercizio il suo aiutante e l'arte il maestro*. La retorica viene presentata finalmente nella sua natura duale e paradossale: essa è contemporaneamente la più alta e la più bassa in conformità alla materia, poiché pretende di racchiudere tutto il linguaggio ma, in quanto imperfetta, sbocca nel campo della possibilità essendo una semplice abilità. Quello che però non è riuscito alla retorica riesce alla poetica come forma creativa purissima. La parola è corpo e anima: il suono ne è il corpo e il significato l'anima. La poetica rende esistente anche l'inesistente. Essa è la ricerca dell'universale e il fine ultimo del poeta ne dimostra la sua origine mitica e ne giustifica nello stesso tempo la sua presenza nel mondo: restituire alla parola la posizione che una volta possedeva nella realtà poetica, nell'invenzione e ispirazione, nell'immaginativa (creazione del meraviglioso) nonché nell'avvicinamento alla verità dell'esistente.

Nelle sue domande su che cos'è la poetica in se stessa e in relazione a noi, nonché che cos'è l'oratoria per se stessa e per noi, il Petrić desidera determinare in assoluto ambedue le sfere. Le domande che pone e a cui tenta di rispondere sono fondamentali e in ciò è commisurabile il suo ruolo nella storia della nostra filosofia. Anzi, le sue domande sono attuali nelle concezioni della linguistica moderna.

Le opere del Petrić, si tratti di un saggio sull'abilità militare dei Romani o un trattato sulla storia o sulla traduzione di testi mistici ed esoterici, dimostrano il suo bisogno di continuare ma anche di interrompere con la tradizione nella qual cosa si riflette la sua originalità. Includendo anche ciò che deve alla sua epoca, il pensiero di Petrić possiede l'originalità e le caratteristiche che hanno tracciato il percorso a un nuovo periodo della nostra filosofia.